

7. Федорова У. У. Культурологія : Навч. посіб. / У. У. Федорова. – К. : ІВЦ. Видавництво «Політехніка», 2005. – 160 с.
8. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное : Сборник / Пер. с англ. / К. Г. Юнг. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 544 с.
9. Якубенко В. Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці : Монографія / В. Д. Якубенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 252 с.
10. Ястремський І. С. Удосконалення методів господарювання в десятих п'ятиріччі / І. С. Ястремський. – К. : Наукова думка, 1977. – 150 с.
11. Пивоварова С. Э. Международный менеджмент / Под ред. С. Э. Пивоварова, Л. С. Тарасевича, А. И. Майзеля. – СПб. : Питер, 2001. – 576 с. : ил. – (Серия «Учебники для вузов»).
12. Коуз Р. Фирма, рынок и право / пер. с англ. Б. Пинскера / Р. Коуз. – М. : Дело ЛТД, 1993. – 192 с. – ISBN 5-86461-133-6

УДК 330.1:338.24

О.І. Шапоренко

*доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри менеджменту ЗЕД та логістики,
Університет економіки та права «КРОК»*

О.І. Шайдоров

*здобувач кафедри управління фінансово-економічною безпекою,
Університет економіки та права «КРОК»*

Причини та наслідки функціонування тіньового сектору економіки

Проаналізовано причини виникнення тіньової економіки та її наслідки, зокрема вплив тіньового сектору на основні аспекти фінансово-господарської діяльності. Визначено деякі напрями позитивного впливу функціонування тіньового сектору.

Ключові слова: тіньовий сектор, економіка, фінансово-господарська діяльність, державне регулювання.

О.И. Шапоренко

*доктор наук по государственному управлению, профессор,
заведующая кафедрой ВЕД и логистики,
Университет экономики и права «КРОК»*

А.И. Шайдоров

*соискатель кафедры управления финансово-
экономической безопасностью,
Университет экономики и права «КРОК»*

Причины и последствия функционирования теневое сектора экономики

Проанализированы причины возникновения теневой экономики и её последствия, в частности влияние теневого сектора на основные аспекты финансово-хозяйственной деятельности. Определены некоторые направления позитивного воздействия функционирования теневого сектора на экономическую систему рыночного типа.

Ключевые слова: теневой сектор, экономика, финансово-хозяйственная деятельность, государственное регулирование.

O.I. Shaporenko
*PhD in State Administration, Professor,
Acting Head of FEA Management and Logistics Department,
«KROK» University*

O.I. Shaidorov
*External PhD Student
Financial and Economic Security Management Department,
«KROK» University*

The reasons and consequences of the shadow sector of economy functioning

The reasons of the shadow economy appearance, as well as its consequences in economy, in particular the impact of shadow sector on the main aspects of the financial and economic activity were analyzed. Some directions of the positive impact of the shadow sector functioning on the market type of economic system were identified.

Keywords: shadow sector, economy, financial and economic activity, government regulation.

Постановка проблеми

Тіньовий сектор існує в будь-якому суспільстві, незалежно від типу економічних відносин і застосовуваної моделі державного регулювання економіки, як наслідок прагнення економічних суб'єктів до максимізації доходу. При розгляді основних детермінант виникнення тіньової економіки слід виходити із загального принципу макроекономічної рівноваги, що відображає досягнення в національній економіці збалансованості та пропорційності між прагненням держави регулювати економічні відносини і прагненням бізнесу до максимізації доходів і мінімізації витрат.

Досягнення макроекономічної рівноваги передбачає забезпечення пропорційності, взаємної відповідності різних економічних процесів, відхилень від показників у межах, що не суперечать стабільному економічному розвитку тощо.

Втручання держави в діяльність економічних суб'єктів реалізується у створенні законодавчої бази та перерозподілі одержуваних суб'єктами економічних вигод. Натомість, суб'єкти національної економіки прагнуть мінімізації витрат, включно з витратами на утримання держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням причин і наслідків тіньової економіки присвячено праці таких учених: З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко [1], І.О. Губарева [2], М. М. Єрмошенко [3], І. І. Мазур [4], Є. В. Невмержицький [5], Н.М. Ткачова [6] та інші. Більш детального дослідження потребують напрями позитивного впливу функціонування тіньового сектору на економічну систему.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Огляд наукових праць дає підстави стверджувати, що питанням функціонування тіньового сектору в економіці приділяється значна увага, однак потребують більш детального дослідження її наслідки для економічної системи.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є уточнення причин і наслідків функціонування тіньового сектору в економічній системі з метою деталізації інструментарію регулювання цього сектору.

Виклад основного матеріалу дослідження

Обсяг перерозподілених державою вигод заходами державного регулювання обмежений обсягом вигод у економічній системі в поточному періоді і прагненням бізнесу, домогосподарств і зовнішнього світу до максимального отримання вигод. Суперечливі відносини економічних суб'єктів сприяють трансформації певних видів діяльності зі «світлої» в «тіньову» сферу. Це потребує відповідних заходів з боку держави. При цьому частина вигоди (доходу), що перерозподіляється, стає або прямою або непрямою втратою.

З аналізу відносин держави та економічних суб'єктів можна зробити такі узагальнення:

- заходи державного впливу на економіку викликають утворення тіньового сектору економіки;
- бізнес прагне до отримання всього обсягу вигоди, що спричиняє його перехід у тіньовий сектор;
- держава прагне до перерозподілу доходів бізнесу на користь суспільства;
- економічна рівновага передбачає узгодження інтересів бізнесу і держави, при збільшенні перерозподілу економічної вигоди (благ) бізнес переходить у тіньову економіку;
- надмірний масштаб державного сектору спричиняє утворення корупції;
- заходи державного регулювання повинні реагувати на зміни в тіньовому секторі.

Причини виникнення тіньової економіки можна розподіляти за різними критеріями.

Причини першого рівня – це фундаментальні детермінанти, пов'язані з суперечностями в цільових, ціннісних і мотиваційних орієнтаціях основних суб'єктів економічних відносин [5; 7; 9]. За суб'єктами їх можна класифікувати в такий спосіб:

- а) з боку держави – це прагнення:
 - втручатися в систему ринкових регуляторів;
 - здійснювати перерозподіл частини продукту, змінивши ринковий розподіл;
 - розпоряджатися частиною доходів бізнесу і домогосподарств;
 - регулювати ціну грошей та інвестиційну активність суб'єктів господарювання;
 - коригувати у бік збільшення або зменшення доходи різних груп населення;
 - регулювати міждержавні економічні зв'язки;
 - визначити функціональне наповнення прав власників;
 - створювати систему преференцій та пільг для галузей, секторів та окремих господарюючих суб'єктів;
 - обмежувати підприємницьку активність у певних сферах або економіці в цілому;
- б) з боку міжнародних організацій та об'єднань – це зацікавленість у:
 - розробленні уніфікованих і систематизованих заходів регулювання економіки на рівні економічних союзів, блоків, об'єднань, що може спричинити суперечності інтересів національних і міжнародних суб'єктів економічних відносин;
 - надаванні пріоритетів реалізації політичної складової відносин;
 - розробленні схем транскордонної взаємодії суб'єктів господарювання, яка може відрізнятися від національної;
 - розробленні міжнародних економічних договорів про співпрацю, що створюють пільгові режими роботи та оподаткування для певних суб'єктів економічних відносин;

в) з боку представників бізнесу – це мотивація до:

- мінімізації витрат (податкових і соціальних платежів, накладних витрат і матеріальних витрат);

- отримання вигоди у сферах діяльності, які заборонені або регламентовані державою;

- отримання вигоди шляхом порушення прав індивідів;

- отримання додаткової ренти від економічної взаємодії з бюджетною сферою;

- отримання послуг інфраструктурних об'єктів за мінімальною ціною;

г) з боку працівників апарату державного регулювання: прагнення – це зацікавленість у:

- лобіюванні інтересів певної групи бізнесу;

- наданні пільг і преференцій для частини бізнесу;

- можливості перерозподілу державних коштів;

д) з боку найманих працівників бізнесу – це інтерес у:

- отримувати додаткової економічної вигоди за рахунок порушення трудових регламентів і порядку розпорядження майном власника;

- мінімізації утримання з доходів на користь держави;

- недотриманні всього комплексу реєстраційних процедур і регламентів при наймі робочої сили.

2. Причини другого рівня – це системні детермінанти, обумовлені особливостями сформованої системи державного та суспільного регулювання економічних відносин до яких належать [2; 3; 6]:

- додаткові витрати, зумовлені дотриманням дозвільних процедур, документообігу та оформлення, супроводжуючі економічні операції;

- наявність варіантів відходу від заходів державного регулювання через їхню недосконалість, наявності протиріч у нормативно-правових нормах;

- наявність покарань, витрати від яких істотно нижче можливої вигоди від порушення встановлених норм;

- наявність тіньової інфраструктури, що дає змогу легалізувати господарські операції при мінімізації витрат;

- різниця в цінах або економічній вигоді від операцій на різних ринках;

- наявність системи структурних та індивідуальних пільг і преференцій для економічних суб'єктів і домашніх господарств;

- непрозора або волонтаристична система прийняття рішень, що тягнуть за собою отримання вигоди для контрагентів на рівні держави та суб'єктів господарювання.

3. Причини третього рівня – це суб'єктно-господарські детермінанти, зумовлені системою взаємовідносин центрів відповідальності між собою, а також між ними і персоналом на рівні окремих суб'єктів господарювання [5; 9; 6], у складі яких можна виокремити:

- невідповідність між повноваженнями і мотивацією суб'єктів прийняття внутрішньоекономічних рішень в організаціях;

- недосконалість системи обліку та контролю активів і операцій з ними;

- недосконалість системи мотивації працівників, що полягає в протиріччі між особистісними інтересами та інтересами організації;

- неефективність контролю системи управління суб'єктами господарювання з боку власника.

Після розгляду системи передумов виникнення тіньової економіки доцільно розглянути її наслідки. Тіньовий сектор є внутрішнім елементом економічних

систем. За певних умов тіньова економіка перетворюється на системоутворювальний сектор економічних відносин, що визначає спрямованість їхнього розвитку. У найбільш складних випадках тінізуються державні інститути, органи влади і управління, демократичні установи, контролююча, правоохоронна системи. Відомі випадки, коли тіньова економічна діяльність стає основою міжнародної спеціалізації, визначає місце країни в міжнародному поділі праці. Конкретні соціально-економічні наслідки тіньової економіки вкрай різноманітні й різнопланові.

Негативні наслідки функціонування тіньового сектору проявляються в різних соціально-економічних деформаціях [1; 4; 8], серед яких основними є:

- податкові, бюджетні і кредитно-грошові, а також деформації економіки та економічного розвитку;
- зміни макроекономічної політики та інвестиційних процесів;
- викривленні споживання.

Тіньовий сектор робить негативний вплив також на стан навколишнього середовища; умови відтворення робочої сили, розподіл праці і його ефективність; режим конкуренції та ефективність ринкового механізму; систему міжнародних економічних відносин.

Вплив тіньового сектору на основні аспекти фінансово-господарської діяльності має низку проявів.

По-перше, йдеться про деформацію податкового навантаження, наслідком чого є скорочення бюджетних надходжень

Приховування економічної діяльності від контролю і ухиляння від сплати податків призводить до зростання оподаткування доходів, одержуваних законслухняними платниками податків. Зростання податкового навантаження стимулює подальше приховування доходів від оподаткування, підсилює невиправдану диференціацію доходів і власності.

Наслідком тіньової зайнятості є витіснення зі сфери суспільно корисної праці легальних працівників. Загальний обсяг виробництва не збільшується, а офіційна його частина стає меншою, що призводить до зниження податкових надходжень. Приховування навіть дозволеної законом економічної діяльності зумовлює перерозподіл доходів і власності шляхом деформації податкової політики та податкових відносин.

По-друге, йдеться про деформацію бюджетної сфери, що виявляється у скороченні видатків державного бюджету та деформації їхньої структури. Скорочення доходів бюджету є причиною недофінансування державних інститутів регулювання економіки, їх ослаблення і деградації в той період, коли найбільш необхідним є забезпечення прав і законних інтересів учасників економічних відносин; відбувається скорочення і недофінансування соціальних програм. Висока соціальна ціна реформ ускладнюється неефективною соціальною політикою.

Тіньова економічна діяльність справляє негативний вплив на валютний ринок за рахунок масової конвертації злочинних доходів в іноземну валюту і вивезення її за кордон. Злочинні організації формують загрозу для існування фінансових і комерційних установ як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Тіньова економічна діяльність є не тільки наслідком деформацій економічної структури, але і її чинником. Це стосується практично всіх її видів, починаючи від приховування дозволеної законом економічної діяльності і закінчуючи найбільш небезпечними формами організованої злочинності. Визначимо основні напрями:

По-перше, тіньова економічна діяльність, як правило, сприяє зростанню ін-

вестиційних ризиків і знижує інвестиційну активність, що зменшує попит на інвестиційні товари.

По-друге, тіньова економічна діяльність зосереджена переважно в спекулятивному фінансовому та торгово-посередницькому секторах економіки. Це стимулює їх розвиток на шкоду реальному виробництву.

По-третє, тіньова економічна діяльність значною мірою орієнтована на створення незаконних товарів і послуг, що деформує структуру споживання і зменшує загальний рівень добробуту та якість життя.

По-четверте, необхідність делегалізації економіки викликає зростання витрат на забезпечення безпеки та охорони, відволікаючи економічні ресурси від виробництва інших благ. Витрати цієї групи включаються в багатьох країнах у витрати злочинності.

Вплив тіньової економіки на економічне зростання і розвиток не є однозначно деструктивним. Так, приховування дозволеної законом господарської діяльності від державного контролю, незважаючи на скорочення податкових надходжень, у ряді випадків справляє позитивний вплив на економічне зростання. Це відбувається в умовах необґрунтованої жорсткості державного регулювання, консервативності та неефективності офіційних інститутів.

Вплив на інвестиційний процес – це один із найбільш значущих наслідків тіньової економічної діяльності на економічний розвиток і може бути різним залежності від виду, форми тіньової активності, а також соціально-економічних умов.

Вплив на стан природного середовища полягає в тому, що злочинні організації можуть завдати серйозної екологічної шкоди, оскільки вони не піклуються про навколишнє середовище, особливо в слаборозвинених країнах.

Деформація структури споживання є закономірним наслідком тіньових форм перерозподілу доходів, власності і розширення ринків тіньових товарів і послуг.

Вплив тіньової економіки на систему міжнародних економічних відносин особливо проявляється в ситуації, коли окремі держави створюють специфічні правові режими функціонування суб'єктів господарювання, що сприяють приховуванню фінансових засобів та інструментів від національних систем державного контролю. Це викликає прийняття обмежувальних заходів щодо економічних обмінів між державами на міжнародному рівні. Контакти суб'єктів господарювання з вільними від контролю економічними анклавами можуть істотно вплинути на конкурентоспроможність суб'єктів господарювання інших держав.

Функціонування тіньового сектору в певних умовах може справляти позитивний вплив на економічну систему ринкового типу за такими напрямками [5; 6; 9]:

- тіньовий сектор забезпечує додаткову зайнятість, наближаючи економічну систему до стану повної зайнятості;
- функціонування тіньового сектору внаслідок мінімізації витрат його суб'єктами в умовах існування конкурентного середовища забезпечує споживчий виграш завдяки більшій пропозиції товарів, робіт і послуг; а також тіньовий сектор починає формувати додатковий попит на фактори виробництва, що створює мультиплікаційний ефект.
- ефективні заходи з легалізації тіньового сектору можуть істотно збільшити легальний національний продукт;
- тіньовий сектор дає змогу створити конкурентне середовище в тих галузях, які мають тенденцію до монополізації, що стимулює суб'єкти легального сектору до скорочення витрат і зниження цін.

Висновки

Існують об'єктивні причини для виникнення та функціонування тіньового сектору економіки, серед яких: фундаментальні детермінанти, пов'язані з суперечностями в цільових, ціннісних та мотиваційних орієнтирах суб'єктів економічних відносин; системні детермінанти, обумовлені особливостями сформованої системи державного та суспільного регулювання економічних відносин між суб'єктами господарювання, між суб'єктами господарювання і державою, найманими працівниками; суб'єктно-господарські детермінанти, зумовлені системою взаємовідносин центрів відповідальності між собою, а також між ними і персоналом на рівні окремих суб'єктів господарювання.

Серед наслідків тіньового сектору економіки щодо його легальності доцільно розрізняти переважаючі негативні та окремі позитивні впливи.

Література

1. Варналій З. С. Економічна безпека України : проблеми та перспективи зміцнення / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Сасенко / Монографія. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.
2. Губарева І. О. Оцінка тіньової економіки в системі забезпечення економічної безпеки країни / І. О. Губарева // Бізнесінформ. – 2009. – № 11. – С. 25-26.
3. Ермошенко Н. Н. Теневая экономика и экономическая безопасность государства / Н. Н. Ермошенко. – К. : Финансовая тема. – 1999. – № 4. – С. 35-42.
4. Мазур І. І. Детінізація економіки України як пріоритет економічної безпеки України / І. І. Мазур // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3. – С. 76-83.
5. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні : причини, наслідки, механізми протидії : Монографія / Є. В. Невмержицький. – К. : КНТ, 2008. – 368 с.
6. Ткачова Н. М. Інноваційна складова економічної безпеки держави : Монографія / Н. М. Ткачова. – Донецьк : ДонДУУ, 2008. – 376 с.
7. Франчук В. І. Аналіз методів оцінювання та виявлення тіньової економіки / В. І. Франчук, Ю. І. Кіржецький // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 1-11.
8. Халковський О. М. Протидія корупції як структуроутворювальний елемент економічної безпеки підприємництва / О. М. Халковський // Економіка та держава. – 2011. – № 12. – С. 86-88.
9. Шапуров О. О. Економічні аспекти тіньової економіки / О. О. Шапуров // Економіка та держава. – 2011. – № 10. – С. 27-28.